

İSLAM- OSMANLI HUKUKUNDA DEVLET KAVRAMI

Dr. Nuran KOYUNCU*

ÖZET: Çalışmamızda İslam-Osmanlı hukukunda devlet kavramı, devletin unsurları ve özellikleri üzerinde durulmuştur. İslam hukukunun asli kaynağı Kur'an'da devlet kavramı ile ilgili ayrıntılı bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla İslam hukukunun açıkça öngörmüş olduğu bir devlet modeli söz konusu değildir. Bununla birlikte İslam hukukçularının çoğunluğunca kabul edilen görüş İslam kurallarının bir devlet düzenini gerektirdiğidir. İslam hukuk sistemini uygulayan Osmanlı Devleti de İslam hukukunun genel prensiplerinden ortaya çıkan devlet anlayışını esas almıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Devlet, İslam hukukunda Devlet, Osmanlı uygulamasında Devlet.

I. GENEL OLARAK DEVLET KAVRAMI

İnsanoğlunun doğal yükselme aşaması olarak kabul edilen devlet, toplumun belirli bir düzen içerisinde, kargaşa olmadan varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan bir müessesedir. Devlet kelimesine her dönemde değişik anlamlar verilmiştir. Kapitalizm, devleti, “toplumsal zıtlıkların arasını bulma ve uzlaştırma amacıyla, toplumun çıkarları için kurulmuş bir kurum” olarak tanımlar. Faşizm, devleti, “yüce bir varlık” olarak görürken Komünizm, “sınıfsal zulmün zalim bir kurumu” olarak görür¹.

İnsanlık tarihine bakıldığında devlet, vazgeçilmez bir müessese olarak ortaya çıkmaktadır². Devlet teşkilatı, tarihi süreç içerisinde basitten karmaşığa doğru bir gelişme göstermiştir. Bu süreç içerisinde toplumun sosyal düzen ihtiyacını karşılayan kolektif düşünceler, merkezileşme ve ferdileşme çekirdeği etrafında yoğunlaşmıştır. Buna bağlı olarak devlet, gittikçe daha karmaşık ve geniş bir şekil almıştır³.

Devletin kökeni ya da nasıl oluştuğunu ve bu oluşumda ne gibi etkenlerin bulunduğunu açıklamaya yönelik çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilerden bazıları, devleti

* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Programında doktorasını tamamlamıştır.

¹ MARX K.-ENGELS F, Manifesto, (çev: YAVUZ Mümtaz), İstanbul 1976, s. 52.

² MİLLER David, Siyasal Düşünce Ansiklopedisi, (çev: PEKER Bülent- KIRAÇ Nevzat), c. I, Ankara 1994, s. 178; ŞİRVANİ Harun Han, İslamda Siyasal Düşünce ve İdare, (çev: KUŞÇU Kemal), İstanbul 1965, s. 54; MÜCAHİT Tevfik Huriye, Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce, (çev: AKYÜZ Vecdi), İstanbul 1995, s. 168; OKANDAN Recai Galip, “Ortaçağda Devletin İslam-Türk ve İslam-Arap Âlemindeki Teorik İnkişafı”, İÜHFİM, c. XVIII, sy. 3-4, s. 27; SÖZEN Kemal, “Ahmet Cevdet Paşa'ya Göre Devlet”, Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı III, yıl 6, sy. 33, Ankara Mayıs-Haziran 2000, s. 211.

³ KUBALI Hüseyin Nail, Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İstanbul 1960, s. 123.

ortaya çıkaran nedenleri, tarihi ve sosyolojik verilere dayandırır. Bazıları ise varsayımsal bulgulara dayanır ve ne olması gerektiğiyle ilgilenir⁴.

Anayasa hukukçuları, bakış açısı veya ağırlık noktası bakımından çeşitli devlet tanımları vermişlerdir⁵. Bunlara göre devlet, belirli bir ülkeye yerleşmiş, belirli bir insan topluluğunun hukuki ve siyasi düzenini kuran ve temsil eden siyasi iktidarın, şahsiyet ve hâkimiyete sahip bir müessese olarak görünüştür⁶. Blunschli'ye göre devlet, “bir milletin belirli bir ülke üzerinde siyasi bir teşkilatlanma neticesinde ortaya çıkan şahsiyettir”⁷. Bir başka tanımda ise devlet “kurumsalların varlığını gerektiren, kurumsal düzeyde somutlaşmış bir siyasal iktidar biçimidir” denilmektedir. Kurumsallaşmış bir siyasi iktidar olarak devlet, kendine bağlı olan insanların güvenliğini sağlamak üzere kurulmuş etkin bir sosyal örgütlenme biçimidir⁸.

Bütün bu tanımlarda ortak olan bazı unsurlar mevcuttur. Bunları dört noktada toplamak mümkündür: “millet, ülke, egemenlik ve siyasi teşkilatlanma”⁹. Yine bu tanımlardan devletin bir siyasal iktidar biçimi olduğu sonucu çıkmaktadır. Acaba siyasal

⁴ ZABUNOĞLU Yahya Kazım, Kamu Hukukuna Giriş (Devlet, Tanım ve Kaynak- Unsur), Ankara 1973, s. 47; Bu teorilerden bazıları şunlardır: 1. İlahi Hukuk Teorisi 2. Ailenin Gelişmesi Teorisi 3. İçgüdüsel Teori 4. Çatışan ve Uzlaşan Menfaatler Teorisi 5. Metafizik Teori 6. Devleti Hukuki Açıdan Gören Teori 7. Devleti Kuvvete Dayandıran Teori 8. Organizmacı Teori 9. Demokratik Teoriler 10. Tarihi Tekâmül Teorisi. OKANDAN, “Çin’de Devlet ve Devletle ilgili Teorik Görüşler”, İÜHFİM, c. X, sy. 1-2, İstanbul 1944, s. 96; DAVER Bülent, Siyaset Bilimine Giriş, Ankara 1993, s. 171; OKANDAN, “Devletin Tarihi Menşei Kuvvet ve Mücadelede Bulan Muhtelif Görüşler”, İÜHFİM, c. IX, sy. 3-4, İstanbul 1944, s. 505; AKARSU Bedia, “Jhon Locke’un Devlet Felsefesi”, Felsefe Arşivi, sy. 12, İstanbul 1961, s. 74-78; TUNCAY Mete, Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi, c. II, Ankara 1986, s. 203/338; AKIN F. İlhan, Kamu Hukuku, İstanbul 1993, s. 108-109; BAYRAKLI Bayraktar, Farabi’de Devlet Felsefesi, İstanbul 1983, s. 27-62.

⁵ Kelime olarak “devlet”, üstünlük, elden ele dolaşan şey, savaşlarda karşılıklı ve nöbetleşe gelen galibiyet veya mağlubiyet, mal, aynı ile tedavül eden şey manalarına gelmektedir. BAŞGİL, “Devlet Nedir”, İÜHFİM, c. XII, İstanbul 1946, s. 981; Diğer devlet tanımlarından bazıları ise şöyledir: “Devlet, belirli bir ülke içinde faaliyet yürüten, bu ülkedeki insan kitlelerini temsil eden ve bu kitlelerin sükun, güven ve mutluluğunu düzenleyen, insanların beraber yaşamak olgusundan kaynaklanan, kamu gücünü elinde bulunduran ve harcamalarını yapan, toplumdaki diğer güçlere yön veren, onları hukuken tanıyan veya tanımayan, toplumu adına başka toplumlarla ilişki kuran, bir anlamda kendini onlara tanıtan, hâkimiyeti altında bulunan toprak parçası içinde yaşayan insanlar ile hükmi şahıslar arasındaki ilişkiyi düzenleyerek hukuk kuralı koyan, en büyük, en güçlü, en organize olmuş bir amme hukuku hükmi şahıstır.” SOYASLAN Doğan, Yürütme Organının Suç ve Ceza Koyma Yetkisi, İstanbul 1990, s. 3; “Devlet, toplumun en üst düzeyde çözümünü ve en yaygın bilincini eyleme dönük bir şekilde örgütleyen, düzenleyen toplumsal bir kurumdur.” ÇOŞKUN İsmail, Modern Devletin Doğuşu”, İstanbul 1997, s. 95; “Devlet, insanların toplu halde yaşamalarını sağlayan, hukuki ve siyasi bağdır. Devlet, belirli bir toprak üzerindeki bireyler topluluğunun sistemli bir yapılanma durumuna gelerek kamusal tüzel kişilik, dolayısıyla irade gücü ve eylem yeteneği kazanmasıdır. Bu şekilde örgütlenip devlet niteliği kazanan toplum, oluşturduğu asli organlarıyla yasama, yürütme ve yargı erkini kullanarak varlığını sürdürür.” İZVEREN Adil, Hukuk Felsefesi”, Ankara 1988, s. 126.

⁶ KARAMAN, Mukayeseli İslam Hukuku, c. 1, İstanbul 1986, s. 174.

⁷ BULUNSCHLI, The Oriie Generale de l’Etat, s. 17, (ARSEL’den naklen), ARSEL İlhan, Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Ankara 1955, s. 18.

⁸ ÇAM Esat, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul 2000, s. 328-329.

⁹ Ahmed Cevdet Paşa göre devletin unsurları 1. Medeniyet ve 2. Asabiyet (enerji kaynağı, dinamik kuvvet)tir.” SÖZEN, s. 213; ÇAM, s. 337; ARSEL, s. 19.

İktidar nedir? Bu kavramın tanımlanmasında çok genel olarak iki ayrı görüş vardır. Birinci görüşe göre, siyasal iktidar özel gruplarda ortaya çıkan iktidarların aksine, sadece genel, toplum bütününde ortaya çıkan iktidardır. Bu durumda kabile şefleri, site yöneticileri, imparatorlar, feodal beyler, çağdaş ulusların hükümetleri siyasal iktidara sahip olacaktır. Ancak sendika, dernek, klüp vb. grupların yöneticileri siyasal iktidar sahibi değildir. İkinci görüş ise, iktidarın temelinde egemenlik kavramı olduğunu savunur. Siyasal iktidar egemen iktidardır. Bu iktidar son kararı verir, başka hiçbir iktidara tabi olmaz ve başka bir iktidar tarafından sınırlandırılmaz. Fakat bu iktidarın egemenliği her zaman geçerli değildir. Bu iki görüşün birleştiği nokta ise iktidarın herhangi bir şeyin üzerinde, genel kararlar ve bütünsel emirler düzeyinde yer aldığı düşüncesidir¹⁰. Devlet etkin bir siyasal iktidar olarak dış ve iç tehditlere karşı kendisini ve kendine bağlı kişilerin güvenliğini korur. Devlet iktidarı, kendi kendine örgütlenebilen, başka bir iktidara tabi olmayan bağımsız ve egemen bir iktidarı gerektirir. Tüm bunların yanında devlet, meşru bir iktidardır. Bunun anlamı hukuka dayalı olmasıdır. Bu iktidarı yürütenlerin kendi kişisel iradelerinden, tutkularından ve bireysel çıkarlarından bağımsız olarak kurallara uymaları gerekir. Devletin yurttaşları arasında çıkan çatışmaların çözümleyicisi olması ve varlığının diğer devletlerce de kabul edilmesi ona meşruluk kazandırır. Devlet, toprakları olan ve ülkesinin sınırları belli bir örgüttür. Günümüzde ortaya çıkan düşünceler, modern devletin demokratik bir devlet olduğu yönündedir. Demokratik yapı ise, parlamento ve seçim mekanizmalarının halkın denetimi altında tutulmasıyla sağlanır¹¹.

II. İSLAM HUKUKUNDA DEVLET

İslam hukuku hayatın her evresini çevreleyen bir sistem olduğuna göre toplum hayatının zorunlu sonucu olan devlet ve iktidar kavramları da bu hukuk çerçevesinde şekillenir. Modern siyaset bilimi ve anayasa hukukunda tanımlanan anlamda devlet kavramını karşılayacak bir sözcük Kuran'da yer almamaktadır¹². Bununla birlikte Kuran ve sünnette yönetim ve siyasal iktidar ile ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak çeşitli kelimeler

¹⁰ RUSSELL Bertrand, İktidar, (çev: ERGİN Mete), İstanbul 2002, s. 9 vd; ÇAM, s. 328-329.

¹¹ RUSSELL, s. 13; ÇAM, s. 338-339.

¹² “Devlet terimi, Kuran-ı Kerim’de bugün kullandığımız anlamda yer almaz. Buna karşılık; Kuran-ı Kerimin nüzülü sırasında Batıda kullanılan “Polis, Civitas (cite) terimlerinin karşılığı olan “Medine” terimi Kuran’da yer alır.” HATEMİ Hüseyin, “İslam Düşüncesinde Devlet Terakkisi”, İlim ve Sanat Dergisi, sy. 34, Ankara 1993, s. 15; KARAMAN, “Kuran-ı Kerim’e ve Örnek Uygulamaya Göre Devlet”, İlim ve Sanat Dergisi, sy. 34, Ankara 1993, s. 6; EFFENDY Bahtiar, “Islam and Democracy”, Studia Islamica, vol. 2, no. 3, Indonesian 1995, s. 12; Safi, devlet kelimesinin Haşr, 59/7’de ima edildiğini belirtmektedir. SAFI M. Louay, “The Islamic State: Conceptual Framework”, The American Social Sciences, vol. 8, no: 2, USA 1991, s. 221; ASAD Muhammad, The Principles of State and Government in Islam, Berkeley/Los Angeles 1961, s. 35.

kullanılmaktadır¹³. İslam tarihinde terim anlamıyla “devlet”, ilk kez Abbasiler döneminde kullanılmış, Hz. Peygamberin, hulefa-i râşidin’in ve Emevilerin yönetimin başında oldukları dönemlere devlet adı verilmemiştir¹⁴.

Klasik dönem İslam hukukçularının devletin unsurlarını, yönetim ve teşkilatını inceledikleri bununla birlikte devlet kurumunu ifade edecek tek bir terim seçip kullanmadıkları görülmektedir¹⁵. Devlet kelimesinin organize olmuş yönetim örgütünü ve geniş anlamda teşkilatlanmış bir siyasi yapıyı gösteren terim niteliğindeki en açık kullanımına ise İbn Haldun'un ifadelerinde rastlanılmaktadır¹⁶.

İslam hukuk tarihinde devletin gerekliliği konusu, İslam hukukçularınca ele alınmış ve çeşitli yönleriyle tartışılmıştır. Devletin gerekliliği konusunda tartışmanın ortaya çıkmasının temel sebebi, İslam hukukunun ana kaynaklarında devlet kavramının ve şeklinin açıkça belirtilmemiş olmasıdır¹⁷. İslam düşüncesinde devlet kurulmasına Mutezileden Esamm ile bazı hariciler karşı çıkar. İslam hukukçularının büyük bir çoğunluğu ise devletsiz İslam’ın devam edemeyeceğini, devletin gerekli olduğunu savunur. İslam hukukçularından İbn Teymiyye’ye göre, “İnsan doğası gereği medenidir. İnsanoğlunun maslahatı toplumsallaşma ve yardımlaşma ile tamamlanır. Fayda ve amaçları gerçekleştirmek ve kötülükleri önlemek için insanların bir başkan tayin etmesi, dinin en önemli vaciplerindedir”¹⁸. Gazali ise “işlerin kendi haline bırakılmasının anarşi ve taşkınlığa sebep

¹³ Bu kelimeler arasında doğrudan siyasal anlamları olanların yanı sıra dolaylı olarak bu anlam yüklenenler de vardır. Doğrudan olanlar; hüküm (Al-i İmran, 3/79-En’am, 6/89-Yusuf, 12/ 40), mülk (Bakara, 2/247-251-Yusuf, 12/101-Sa’d, 38/20), ümmet (Al-i İmran, 3/104-110), velayet (Enfal, 8/72), İtaat (Nisa, 4/59), bey’at (Feth, 48/10-18-60), imamet (Bakara, 2/124-9-Tevbe, 9/12-28-Kasas, 28/5-32- Secde, 32/24), emir, ulu’l emir (Nisa, 4/59-Şûra, 42/38); Dolaylı olanlar: veraset (Enbiya, 21/20-105-28- Kasas, 28/5), hilafet (Bakara, 2/30-6 En’am, 6/165-7-A’raf, 7/129-10-Yunus, 10/14-24-Nur, 24/55-38- Sad, 38/26), şûra (Al-i İmran, 3/159-42-Şûra, 42/ 38), emanet (Nisa, 4/ 58); HATEMİ, İslam Düşüncesinde Devlet, s. 15; KARAMAN, Devlet, s. 6; SAFI, s. 221.

¹⁴ “Bununla birlikte Hilafet, Hz. Muhammed’in ölümünden sonra ihdas olunmuş ve Hz. Peygamberin dört ünlü arkadaşı, Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali tarafından yürütülmüştür. Bu dönem, bugüne dek Müslümanlar tarafından İslami bir devlet modeli olarak kabul edilmiştir.” HÜSEYİN Asaf, “İslam Çerçevesinde İslami Devlet”, (çev. İMAMAĞLU Ahmed), İlim ve Sanat Dergisi, sy. 34, Ankara 1993, s. 12; AKYÜZ, Kur’anda Siyasi Kavramlar, İstanbul 1998, s. 20.

¹⁵ “Klasik dönem İslam hukukçuları, devlet, iktidar ve yönetim teşkilatına dair yaptıkları çalışmalarda devlet kelimesini kullanmamalarına rağmen, hukuki bir kurum ve kavram olarak devleti tanımakta ve unsurlarını, fonksiyonlarını araştırmalarına konu edinmektedirler. Devlet terimi yerine devletin çeşitli unsur ve yönlerini gösteren birden fazla terim kullanmışlardır. Buna göre “hilafet, imamet, darü’l İslam, ümmet, ehl-i dari’l-İslam” en çok kullanılan terimlerdir.” SARGIN İzzet, İslam Hukuk Tarihinde Devlet ve Fonksiyonları” (Doktora Tezi) Erzurum 2001, s. 70-71; HÜSEYİN, İslami Devlet, s. 13.

¹⁶ İbn Haldun, devletin yöneticilerinden “isabetü’l-devle”, halkından “kavmu’l-devle”, hukukun uygulanmasından “imzau ahkami’l-devle”, ülkesinden memalikü’l-devle” şeklinde bahsetmektedir. İbn HALDUN, Mukaddime, (çev: UGAN Zakir Kadiri), İstanbul 1990, s. 145; SARGIN, s. 71.

¹⁷ CHOUËIRI Youssef, “The Political Discourse of Contemporaray Islamist Movements”, Islamic Fundamentalism”, (ed: SIDAAHMED Salam Abdel-EHTESHAMİ Anoushiravan), Colarado 1996, s. 39.

¹⁸ İbn TEYMİYYE, Es-Siyasetu’ş- Şer’iyye, (çev: AKYÜZ Vecdi), İstanbul 1985, s. 194.

olabileceğini, devlet ve denetiminin olmaması durumunda fikir ve arzuların birbirleriyle çatışarak, faziletsizlerin faziletliyle, zenginlerin âlimlere üstünlük doğuracağını” ifade eder¹⁹. İbn Haldun da insanların ihtiyaçlarını karşılamak için toplum halinde yaşamalarının gerekli olduğunu belirtir. İnsanlar arası ilişkileri düzenleyen, kurala bağlayan ve onların birbirlerine karşı saldırılarına engel olan bir kuvveti zorunlu görür²⁰.

İslam hukukunda devletin gerekliliğini savunan İslam hukukçularına göre İslam Devletinin temeli 620 ve 622 yıllarında yapılan Akabe biatleriyle başlar. 620 yılında 12 Medineli Müslüman ellerini Hz. Peygamberin avucuna koyarak “gerek sıkıntı ve müzayaka ve gerekse sevinç ve sürur halinde (söz) dinlemek ve itaat etmek (başta gelir) ve (sen) bizim üzerimizde bir tercihe sahip olacaksın ve biz emretme yetkisini taşıyan âmire – bunu kim elinde bulundurursa bulundursun- itiraz ve muhalefette bulunmayacağız. Allah yolunda, bizi küçük gören ve horlayan kimsenin bizi ayıplamasından çekinmeyeceğiz. Allah’a hiçbir şeyi şirk koşmayacağız, aramızda hiçbir iftirada bulunmayacağız ve senin hiçbir iyi hareketinde sana karşı itaatsizlik etmeyeceğiz” demişlerdir. Bu biatle, sağlam bir devletin doğabilmesi için gerekli olan ortamın oluşmaya başladığı görülmektedir. İki yıl sonra bu kez yetmiş kişi tarafından Hz. Peygamber’e ikinci kez biat edilmiştir. İslam devletinin temelinde yatan bu karşılıklı anlaşma bir sosyal mukavele olarak da değerlendirilmektedir²¹.

Bu biatlere rağmen Mekke’de İslam kendini bir devlet olarak göstermiş değildir. Hz. Peygamber Hicret ettiği dönemde Medine’de altı bin kadar müşrik Arap, dört bin kadar Yahudi ve elli kadar Hıristiyan Arap yaşamaktaydı²². Bu sırada Medine’de kabile anlayışı geçerlidir. Gerek Yahudiler ve gerekse Araplar arasında her bir kabile kendi başına bir hukuki birlik teşkil etmekte ve bizzat kendi başkanları dışında hiçbir siyasi otorite tanımamaktaydılar. Kuvvetlinin zayıfı ezmesi bir nevi kanun gibiydi. Bu durumun önüne geçmek için Hz. Peygamber sahabeleriyle birlikte, müşrik ve diğer Yahudi ve Hıristiyanlarla görüşmeler yapmış ve bir takım kararlar almışlardır²³. Bu metin o dönemin bir anayasası olarak kabul edilmiştir²⁴. Yapılan anayasa ile adeta merkezi bir otorite kurulmuş ve yetkiler bu devlete devredilmiştir. Eğer topluluklar arasında bir anlaşmazlık çıkarsa Hz. Peygamber bu anlaşmazlıkların çözümünde yetkili merci kılınmıştır. Bu da Hz. Peygamberin oluşturulmuş

¹⁹ KORKMAZ Fahrettin, Gazali’de Devlet, Ankara 1995, s. 23.

²⁰ İbn HALDUN, s. 167-168.

²¹ NİYZAZI Mehmet, İslam Devlet Felsefesi, İstanbul 1999, s. 25.

²² SACHEDİNA Abdülaziz, The Islamic of Democratic Pluralism, Oxford 2001, s. 10.

²³ CHOUËIRI, s. 29.

²⁴ RUBIN Uri, “The Constitution of Medina Some Notes”, Stvdia Islamica, vol. LXII, Paris 1986, s. 5; BERWEEN, s. 103.

olan bir devletin başkanı olmasını gerektirmekteydi²⁵. Bu belge ile birlikte millet, üzerinde yaşanan ve sınırları belirlenen ülke ve Hz. Peygamber tarafından kullanılan hâkimiyet gibi bir devletin oluşması için gerekli temel unsurlar da ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Mekke döneminde bir takım teşebbüsler olsa da İslam devleti asıl olarak Hz. Peygamberin başkanlığında Medine’de ortaya çıkmıştır²⁶.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İslam dini, insanın yalnız Allah’a karşı vecibelerini esas almamış, aynı zamanda insanların kendi aralarındaki ilişkilerini de düzenlemiştir. İnsana, mutluluk, haysiyet ve şahsiyet veren faziletli bir toplumun oluşmasında sosyal ilkelere ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bir toplumun devamı için hâkim olması gereken ilkeler sadece ahlaki nitelikte olamaz. Devlet, insanoğlunun doğal bir yükselme aşamasıdır. İnsanoğlunun belirli bir düzen içerisinde, kargaşa olmadan yaşayabilmesi için devlete, bir buyurucuya ihtiyacı vardır²⁷. Toplumda caydırıcı nitelikteki müeyyideleri koyacak ve uygulayacak olan ise devlettir²⁸. Aynı zamanda Kuran, yöneticilere itaati emretmektedir²⁹. Temel kaynak Kuran’da hüsrana, fesad, fitne ve İhkak-ı hak şiddetle yasaklanmakta ve düzen emredilmektedir. Bunun için de bir devlet otoritesinin varlığı gerekmektedir. İbn Kesir, Kuran’da geçen bir ayetten yola çıkarak, “İslam, Kuran’ın, nasihatleri, vaazlarıyla yok edemediği kötülükleri, fenalıkları yok edebilmek için devlet otoritesine muhtaçtır” demektedir³⁰. Kurulan bu devlet, eşitlik, adalet, zülüm etmeme ve şûra gibi İslam’ın temel prensipleriyle şekillenir³¹.

A. İSLAM HUKUKUNDA DEVLETİN UNSURLARI

Yukarıda üzerinde durduğumuz üzere İslam hukuku Müslümanların bir devlet olarak örgütlenmesini red etmemiş hatta devlet kurumunun unsurları olarak kabul edilen hâkimiyet, ülke ve halkı İslami devletin unsurları olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla İslami esasların

²⁵ Qureshi İslam devletinin Medine’ye göçten sonra kurulduğunu ileri sürmektedir. QURESHI Moin S.M, The Straight Path, Pakistan 1998, s. 65; NİYAZİ, Devlet Felsefesi, s. 24.

²⁶ SARGIN, s. 84-86.

²⁷ “Tanrının tüm insanlığın kurtuluşu ve mutluluğu için Kuran’da irade ettiği ve Peygamber’in açıklama, yorumlama ve uygulamalarıyla sınırlarını belirlediği İslam’ın ayakta tutulması ancak ve ancak bu kurullarla yönetilen bir devletin varlığı ile mümkündür.” UDEH Abdülkadir, İslam ve Siyasi Durumumuz (çev. EVRENŞOY Beşir), İstanbul 1986, s. 83; HAMİDULLAH Muhammed, İslam Peygamberi, (çev. YAZGAN Mehmet), İstanbul 2004, s. 171; KARAMAN, Devlet, s. 6-7.

²⁸ NİYAZİ, Devlet Felsefesi, s. 25.

²⁹ Nisa, 4/59.

³⁰ el-MEVDÛDÎ Ebu’l A’la, İslam Anayasası, (çev. TOKSARI İhsan), İstanbul 1969, s. 39; HÜSEYİN, İslami Devlet, s. 13.

³¹ FAKSH M.A, “The Islamic State System: Apradigm for Diversity”, Islamic Quarterly, vol. 28, no: 1, 1989, s. 20.; EL-AWA M.S., On the Political System of the Islamic State, Indianapolis 1980, s. 119; Qureshi İslam’da hükümet şeklinin şûra prensibine dayandığını ileri sürmektedir. QURESHI, s. 65; EFFENDY, Islam and State: The Transformation of Islamic Political Ideas and Practices in Indonesia, (dissertation), Ohio 1994, s. 12 vd; EFFENDY, Islam and Democracy, s. 14; HATEMİ, İslam Düşüncesinde Devlet, s. 18 vd.

öngördüğü teşkilatlanma şekli de devlettir. Elbette ki bu unsurlar İslam hukuk anlayışı çerçevesinde yoğrularak farklı bir takım özellikler taşımıştır.

1. Hakimiyet

Devlet, bünyesindeki bütün toplulukları temsil ve ifade eden bir gerçekliğe sahiptir ve kuşattığı bütün hükmi şahıslara göre üstün bir konumdadır. Devlete hukuk alanındaki bu üstün konumu ve gerçekliği kazandıran unsur ise hâkimiyettir³². İslam ülkesinde, hükümdarın, bir zümrenin veya bir milletin iradesinin değil, Allah'ın iradesinin hâkim olması esası kabul edilmiştir³³. Bu konuda delil olarak Kuran'a dayanılmıştır³⁴. Kuran'a göre kadir-i mutlak olan Allah'tır. Bütün otoritenin kaynağı ve sebebi O'dur. Bu otorite hiçbir şekilde kısıtlanamaz veya sınırlanamaz³⁵.

İslam hukukçuları hâkimiyetin gerçek sahibinin Allah olduğunu kabul etmekle birlikte İslam toplumunu yönetme görevinin halifeye ait olduğunu savunmaktadırlar. Dolayısıyla burada Allah'a itaat şartına bağlı içtimai bir mukavele olduğu kabul edilmektedir. Buna göre hâkimiyet prensip olarak Allah'a ait olmakla birlikte uygulamada Allah'ın iradesini temsil eden, halifedir ve dolayısıyla halkın iradesidir. Halifesini seçen halkın, gerektiğinde onu azledebilme yetkisine sahip olması da bunun göstergesidir³⁶. Dolayısıyla egemenliğin kaynağının günümüz hukukunda olduğu gibi halka ait olması, esasında İslam hukukunun da dolaylı olarak kabul görmüştür.

2. Ülke

İslam hukukuna göre bir devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklar, o devletin ülkesini meydana getirir. Kara sahası içerisinde bulunan nehir, göl ve kanallarla, karaya bitişik koy, körfez gibi yerler de devletin ülkesine dâhildirler. Deniz ve hava sahaları, zaman

³² KUBALI, Esas Teşkilat, s. 133; KARAMAN, Devlet, s. 9.

³³ MEVDUDİ, İslam'da Hükümet, (çev: GENCELİ Ali), Ankara (tsz), s. 429; MEVDUDİ, Hilafet, s. 13; KARAMAN, Devlet, s. 9.

³⁴ “Çünkü Rabbin ne dilerse hakkıyla onu yapandır.” Hûd, 11/107; “Rabbinizden size inene uyun, ondan başkalarını veliler edinip de onlara uymayın” Araf, 7/3; “O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Dünyada da ahirette de hamd yalnız O'nadır. Hüküm (Hakimiyet)de yalnız O'nundur ve siz yalnız O'na döndürüleceksiniz.” Kasas, 28/70; “Yaptığı işlerden mesul olmayan sadece O'dur. O yaptığından mesul değildir. Onlar (Mahlûkat) ise mesuldür.” Enbiya, 21/23; “O her şeye muktedirdir, azizdir, her şeyin melekûtu O'nun yed-i kudretindedir” Mü'minûn, 23/88; “Hatadan münezzeh olan sadece O'dur. O, mülkün (Memleketin) yegâne sahibidir, noksanı mucip her şeyden pak ve münezzehdir, selâm ve selâmetin ta kendisidir.” Haşr, 59/23; “Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.” Ali İmran, 3/189; “Haberiniz olsun ki yaratmak da, emretmek de O'na mahsus.” Araf, 7/54; “Hüküm Allah'tan başkasının elinde değildir. O, kendisinden başkasına ibadet (kulluk) etmemenizi emretmiştir. Dosdoğru din işte budur.” Yusuf, 12/40; Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.” Maide, 5/44.

³⁵ SHOIL, s. 2-3; KARAMAN, Devlet, s. 9.

³⁶ ÖZÇELİK, İslam'da Devlet, s. 4-5; KARAMAN, İslam Hukuku, c. I, s. 183.

ve şartlara bağılı olarak hâkimiyet ve kontrolüne konu oldukları ölçüde devletin ülkesi sayılırlar³⁷.

İslam prensip olarak belli bir toprak parçası ve toplum üzerinde hâkimiyet kurmayı hedef almamış, bütün dünyayı bu birliğe tabi kılmak için gelmiştir. Ancak uygulamada ve gerçekte yeryüzünde İslam'a inananların ve onun hâkimiyetine girenlerin yanı sıra girmeyenler de bulunmuştur. Bu nedenle İslam hukukçuları dünyayı İslam ülkesi (Dârü'l-İslam) ve harb ülkesi (Dârü'l-harb) olmak üzere ikiye ayırmışlardır³⁸. İslam'ın ana kaynaklarında yer almayan bu konu İslam hukukçularının yorumlarıyla şekil bulmuştur. İslam hukukçuları Dârü'l-İslam'ı "Müslümanların idare ve hâkimiyetleri altındaki yer, Dârül- harbi ise "gayrimüslimlerin hâkim oldukları yer olarak tarif etmişlerdir³⁹. Hanefi hukukçulara göre Dârü'l-harb, İslam hükümlerinin uygulanmasıyla Dârül-İslam olur. Dolayısıyla o yerin Darü'l-İslam'a bitişik olup olmaması veya orada gayri müslimlerin bulunup bulunmaması önemli olmayıp, İslam hükümlerinin orada uygulanması o ülkenin Darü'l-İslam olması için yeterlidir⁴⁰.

Bu ikili ayırımın temel amacı, o ülke vatandaşlarına uygulanacak hukuku belirlemek ve İslam ülkesi vatandaşlarının nerede can ve mal emniyetine sahip olduklarını ortaya koymaktır⁴¹. İslam hukukunun uygulanması bakımından bütün İslam ülkeleri tek bir ülke sayılmış, burada devamlı veya geçici olarak bulunan Müslümanlar ile zimmîlere İslam hukukunun uygulanacağı tespit edilmiştir⁴². İslam ülkeleri dışında kalan ülkelerin de vatandaşları, kendilerine uygulanacak hukuk ve kanun bakımından tek bir ülke olarak kabul edilmiştir. Bu prensip, bir kısım harb ülkeleriyle özel anlaşmalara yapmaya ve bunları uygulamaya engel değildir⁴³.

Anlaşılacağı üzere İslam hukukunun Darü'l-harb ve Darü'l-İslam anlayışı esasında İslam hukuk sisteminin uygulanma sahasıyla ilgilidir. Dolayısıyla sınırları belirli olan ülke unsuru İslami devlet anlayışında da mevcuttur.

³⁷ KARAMAN, Devlet, s. 6-7.

³⁸ KARAMAN, İslam hukuku, c. I, s. 183.

³⁹ ÖZEL Ahmet, İslam Hukukunda Ülke Kavramı, İstanbul 1984, s.69.

⁴⁰ NİYAZİ, İslam Devlet Felsefesi, s. 33; BİLMEN Ömer Nasuhi, Hukuku İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhıyye Kamusu, İstanbul (tsz), c. 3, s. 394-395.

⁴¹ ROSENTHAL E.I.J., "The Role of State in Islam: Theory and Medieval Practice", Harvard 1968, s. 884.

⁴² SAVORY M. Roger, "Islam and Democracy: The Case of the Islamic Republic of Iran", The Classical and Medieval Islamic World-From Classical to Modern Times, (ed: BASWORTH C.E.- ISSAWI Charles-SAVORY Roger-UDOVITCH A.L.), Princeton 1989, s. 822; ROSENTHAL, s. 884.

⁴³ KARAMAN, İslam Hukuku, c. I, s. 184.

3. Halk

Halkı oluşturacak insan sayısının ne kadar olması gerektiği konusunda bir rakam vermek mümkün değildir. Çünkü devlet çok nüfuslu veya az nüfuslu olarak da kurulabilir. Bununla birlikte gelişigüzel bir araya gelmiş olan insanlar devlet kurumunu oluşturamazlar. Bu insanların bir araya gelerek bir takım değerleri paylaşmaları gerekir. İşlam hukukunda bu değerler İşlami esastır. İşlam milletine dahil olmak için belli bir ırktan gelmiş olmak veya belli bir toprak parçasında yerleşmiş olmak, aynı tarihi ve gelenekleri paylaşmış olmak gerekmez. İşlam devletinde devlete tábiiyetlik İşlam'a bağlı olmak veya onun hükümlerine boyun eğmekle olur⁴⁴. İşlam'a bağlı olanlar müşlüman olan halktır. İşlam'a boyun eğdiği halde müşlüman olmayanlar ise zimmîdir. Her ikisinin tábiiyeti de İşlam'dır⁴⁵. Dolayısıyla İşlami devletin tabiiyetinde Müřlümanlar olduğu gibi gayri Müřlimler de bulunabilir.

B. İşLAM HUKUKUNDA DEVLETİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

İşlami devlet modelinin kendine has bir takım temel özellikleri vardır. Bunlar; dini esaslara dayanması, sınırlı iktidar ve şura prensibidir⁴⁶.

İşlam devletinin temel yapısını belirleyen hukuk siteminin iki temel kaynağının Kuran ve Sünnet olması, diğer kaynakların da bu iki kaynağın çizdiği sınırlar içinde kullanılması ve devletin temel görevlerinden birinin İşlam dinini yaymak olması, İşlam devletinin dinî esaslara dayanan bir devlet olduğunu açıkça ortaya koymaktadır⁴⁷. Bununla birlikte İşlam devleti batılı anlamda teokratik bir devlet değildir.

İşlam Halifesi, Hz. Peygamberin halefi olarak İşlam devletini şariat kurallarına göre yönetmekle görevli olan kimsedir. Dolayısıyla iktidarı Kuran ve sünnetle sınırlıdır. İşlam hukukunda egemenlik Tanrı'ya aittir⁴⁸. Tanrı egemenliğini Hz. Peygamber dahil hiç kimseyle

⁴⁴ İnsanların kök itibarıyla aynı ve eşit olduklarını, faziletin takvada bulunduğunu (Hucurat, 49/13), akraba, aile, kabile ve menfaat bağlarının, Allah ve Resüluallah sevgisinden, onların yolunda cihad sevgisinden üstün olamayacağını (Tevbe, 9/24), davranışı iyi olmayan, başka ideolojileri benimseyen kimselerin, aynı anne babadan da gelmiş olsalar aileden sayılamayacaklarını (Hûd, 11/45-46), ancak müminlerin kardeş olduklarını (Hucurat, 49/10) ifade eden ayetler bu hususun dayanaklarıdır. KARAMAN, İşlam Hukuku, c. I, s. 185; KUTUB, Yegâne Dünya Nizamı İşlam, (çev: VARLI Mustafa), Ankara 1966, s. 15 vd; KUTUB, Adalet, s. 67.

⁴⁵ KARAMAN, Devlet, s. 8.

⁴⁶ AYDIN M. Akif, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 2001, s. 122-125.

⁴⁷ SONN Tamara, "Political Authority in Classical Islamic Thought", The American Journal Of Islamic Social Sciences, vol. 13, no. 3, Fall 1996, s. 309 vd; CİN Halil-AKYILMAZ Gül, Türk Hukuk Tarihi, Konya 2003, S. 82; UDEH, İşlam, s. 83; ÖZÇELİK, İşlam'da Devlet, s. 4-5.

⁴⁸ Eski Türk egemenlik anlayışında Gök Tanrı'nın egemenliği topluluk içindeki bir aileye verdiği anlayışı geçerlidir. Böylelikle ailenin bütün erkek üyeleri yönetimde söz sahibi olmaktadır. İşlam egemenlik anlayışında ise egemenlik Tanrı'da kalmakta ve halifeler sadece İşlam toplumunun bir yöneticisi olarak kabul edilmektedir. Bir diğer fark ise halife seçilen kişiye biat edildikten sonra tüm ümmet bu kişiye bağlanır ve geriye dönüş mümkün değildir. Halifenin yetkilerine aile içinden veya dışından herhangi birinin ortak olamaz. Eski Türk egemenlik anlayışında ise kağan seçildikten sonra bile aynı ailenin diğer erkek üyeleri yönetimde söz sahibi olabilir ve kağanın gösterdiği yerlerde bu haklarını serbestçe kullanabilirler.

paylaşmamıştır. Şu halde İslam halifesinin de egemenliğe doğrudan sahip olduğu düşünülemez. Halifelerin egemenliğe doğrudan sahip olmamalarının göstergesi, seçim ile belirlenmeleridir. İslam hukukunda devlet başkanı, “hilafet ve emanet” prensibi gereği Allah önünde sorumluluğa sahip bir kişidir⁴⁹.

İslam hukukuna göre devlet başkanının sınırlı yasama yetkisi vardır. Özellikle Kuran ve Sünnet’te ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiş konularda hukukî düzenlemeler yapamaz. Yasama alanındaki kısıtlama kaçınılmaz olarak yürütme ve yargı alanındaki kısıtlamaları doğurmaktadır. Ayrıca devlet başkanının ülkeyi tek başına değil, şûra meclisine danışarak yönetmesi ve bazı sebeplerin varlığı halinde halifenin görevinden azledilebilmesi de sınırlı iktidarın göstergeleridir⁵⁰.

İslam devletinin temel özelliklerinde birisi de onun “şûra” esasına dayanmış olmasıdır. Şûra prensibi İslam kamu hukukunun temel prensibidir. Devlet başkanı, devletin yönetimi ile ilgili kararları etrafında oluşmuş şûra heyetiyle birlikte alır. Bu kural hem Kuran da hem de sünnette açıkça vurgulanmıştır⁵¹.

C. İSLAM HUKUKU VE İMPARATORLUK

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için kısaca imparatorluk kavramı üzerinde duralım:

İmparatorluk sözcüğü, Latince *imperare* (buyurmak, komuta etmek) *-in+parare* (tedarik etmek, donatmak)- kökünden gelir. Zorbalıkla hükmeden. Sömüren anlamındadır. Negri’nin, M. Hardt ile birlikte yazdığı “İmparatorluk” adlı kitabının önsözünde İmparatorluk teriminin üç temel özelliğiyle ayırt edildiğini belirtmektedir. Birincisi, imparatorluğun karma bir kuruluş yapısı vardır; İyi bir örnek olduğu için yazarlar Antik Roma İmparatorluğu’nu analiz için model almışlardır. Bilindiği kadarıyla, Antik Roma İmparatorluğu üç temel pozitif yönetim biçiminin –monarşi, aristokrasi ve demokrasi- birlikte aynı düzen içinde işlev gördüğü anlamında karma bir kuruluşa sahiptir. İkinci olarak İmparatorluk, bir iktidar merkezinin yokluğuyla tanımlanır; yani, şimdiki İmparatorluğun Roma’sı yoktur. Bu olgu, iktidarın karma kuruluş yapısının çeşitli katları arasında dağılmış olduğu anlamındaki ilk

AKYILMAZ, “Osmanlı Devleti’nde Egemenlik Kavramının Gelişimi”, Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, c. 3, 2000, s. 92 vd; SONN, s. 309 vd; MEVDUDİ, Hilafet, s. 30.

⁴⁹ MUSA Samat Abdul, “Human Rights: An Overview of Islamic Dimensions”, İslamiyyat, vol: 15, Malaysia 1994, s. 55; CİN Halil –AKYILMAZ Gül, Türk Hukuk Tarihi, Konya 2003, s. 83; MEVDUDİ, Hilafet, s. 28;

⁵⁰ UDEH, İslam, s. 83; ÖZÇELİK, İslam’da Devlet, s. 4-5; CİN-AKYILMAZ, s. 83.

⁵¹ Şûra, 42/38; MUSTAFA Nevin A, İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet, (çev. AKYÜZ Vecdi), İstanbul 1990, s. 110; ARMAĞAN Servet, “İslam Hukukunda Fikir Açıklama Hürriyeti ve Hudutları”, Onar Armağanı, İstanbul 1977, s. 84; ZEYDAN Abdülkerim, İslam Hukukuna Giriş, (çev. ŞAFAK Ali), İstanbul 1995, s. 54; MEVDUDİ, Hilafet, s. 36; MEVDUDİ, Hükümet, s. 520; KUTUB, Adalet, s. 138.

unsurun sonucudur. Son olarak, İmparatorluk artık bir dışarısının olmayışıyla tanımlanır. Diyebiliriz ki, İmparatorluk kavramı her zaman sınır tanımayan bir yönetimi ima etmiştir⁵².

İslam Devletin yukarıda üzerinde durulan özelliklerinden de yola çıkarak imparatorluk ile yönetilemeyeceği kabul edilmiştir. Buna göre İmparatorluk İslâmi bir yönetim şekli değildir. Bilakis imparatorluk sistemi İslâm'ın tamamen dışında bir sistemdir. İslâm'ın hâkim olduğu bölgeler her ne kadar çeşitli ırktan ve coğrafyadan insanları içerse de tek bir idari merkeze bağlıdırlar. İslâm bu farklı bölgeleri imparatorluk sistemi gibi kendisi ile çelişen bir sistemle yönetemez. İmparatorluk sistemi, İmparatorluğun farklı coğrafyalarında yaşayan ırklar arasında yönetimde eşitlik ilkesini gözetmez. Aksine yönetimde sosyal ve ekonomik açıdan imparatorluk merkezinin belirgin bir ayrıcalığı vardır. Yönetim noktasında İslâm Devleti ülkenin her tarafında ve her uygulamasında yönetilenler arasında tam bir eşitlik gözetir. İslâm bu çerçevede her türlü ırki tutuculuğu reddettiği gibi İslâm Devletinin tebaası olan gayri müslimlere tebaalık hakkını ve sorumluluklarını verir. Müslümanlar için söz konusu olan görev ve sorumluluklar onlar için de geçerlidir. Daha da önemlisi İslâm tebaanın herhangi bir ferdine mezhebi ne olursa olsun öyle haklar verir ki Müslüman da olsa tebaadan olmayan başka birisi bu haklara sahip olmaz. İşte bu temel farklar dolayısı ile İslâm'ın yönetim nizamı imparatorluk sisteminden tamamen farklılaşır. İslâm yönetimi egemen olduğu bölgeleri ne sömürür ne de o bölgeleri merkezin çıkarları doğrultusunda her türlü kaynakları merkeze aktarılan yerler olarak görür. Aksine İslâm yönetim sisteminde, merkeze uzaklıkları ve ırkları ne olursa olsun tüm bölgeleri devletin asli bir unsuru olarak görür ve bölge halkına tüm haklarını teslim eder. İslâm yönetiminde yönetim otoritesi, düzeni ve tüm yasaları devletin her bölgesinde bir farklılık arz etmeksizin aynıdır⁵³.

III. OSMANLI'DA DEVLET KAVRAMI

Osmanlı Devleti hukuk sistemini büyük ölçüde İslam hukukuna uygun olarak şekillendirmiştir. Dolayısıyla yukarıda İslam devletinin özellikleri ile ilgili verdiğimiz bilgiler Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Ancak göz ardı edilmesi gereken önemli noktalardan biri Osmanlı Devleti'nin özellikle devlet kurma ve yönetim alanında kendine has bir geleneğe sahip olduğu gerçeğidir.

1. Osmanlı'da Devlet mi İmparatorluk mu?

Modern tarihçiler ve diğer bir çok araştırmacı dili, dini ve ırkı birbirinden farklı milletlere sahip olması nedeniyle Osmanlıyı "İmparatorluk" olarak nitelemektedirler.

⁵² HARDT M & NEGRİ A, İmparatorluk, İstanbul 2001, s. 14.

⁵³ AYDIN, s. 148 vd; CİN-AKYILMAZ, s. 178 vd.

Buna göre Osmanlı bir imparatorluk mudur? Her şeyden Osmanlının imparatorluk olmadığı yönünde ileri sürülen veriler İslam hukuk sistemini uygulayan Osmanlının aynı zamanda bu dinin öngördüğü “devlet” anlayışını da kabul ettiği noktasında toplanmaktadır. Buna göre İslam devletinin unsurları Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Esas itibarıyla Osmanlı hâkimiyet anlayışı tarihinden de devraldığı mirasın etkisiyle dönem dönem farklı anlamlar yüklenmiştir. Eski Türklerde hâkimiyetin sahibi halktır. Selçuklu dönemine gelindiğinde ise hukuk sistemini büyük ölçüde etkileyen İslam hukukunun getirdiği yeni bir hâkimiyet anlayışı geçerli olmuştur. Allah egemenliğine dayalı bu anlayış Osmanlı Devleti’nin de kuruluş dönemlerinden itibaren etkili olmaya başlamıştır. Görüldüğü üzere Osmanlı hâkimiyet anlayışı temelinde tarihinin farklı anlayış sentezlerini barındırsa da neticede İslam devletinin hakimiyet unsurunu yansıtmıştır⁵⁴.

Ülke unsuru devletin hâkimiyeti altındaki toprakları temsil eder. İslam hukukunun Darü’l harp ve Darü’l-İslam anlayışı Osmanlı Devleti’nde de kabul görerek hâkimiyeti altındaki topraklarda İslami hükümleri geçerli kılmıştır. Osmanlı topraklarında bulunan gayrimüslimler de bu devletin hâkimiyeti altında yüzyıllar boyu huzur ve sükûnet içerisinde yaşamışlardır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı bir sınırları belirli bir ülke olmuştur⁵⁵.

İslam hukukunda millet unsurunun oluşabilmesi için aynı ırktan gelmiş olmak veya aynı örf ve gelenekleri paylaşmış olmak şartı aranmaz. Osmanlı Devleti her ne kadar dilleri, dinleri birbirinden farklı olan insanların bir araya gelmesiyle oluşmuş olsa da gayrimüslimler için kurduğu kendine özgü “millet sistemi”yle farklı kültürlerin bir bütün olarak tek bir çatı altında toplanabilmesine olanak sağlamıştır. Osmanlı ülkesinde bulunan müslümanların da gayrimüslimlerin de tabiiyeti bu devlete bağlıdır. Birleştirici unsur tabiiyettir⁵⁶. Buna göre İslam hukukunun millet unsuru Osmanlı Devleti’nde de mevcuttur.

Osmanlının bazı araştırmacılar tarafından imparatorluk olarak nitelenmesinin en önemli sebebi farklı din, dil ve ırka sahip milletleri barındırmasıdır. Bu savın çürütülmesinde ise Osmanlının tabiiyetindeki milletlere geniş ölçüde din ve vicdan hürriyetini tanımış olması gösterilmektedir⁵⁷. İmparatorluğun zorla hükmetme ve sömürme unsuru Osmanlı için geçerli olmamıştır. Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim tebaa ile yaptığı zimmet antlaşmaları bu

⁵⁴ CİN-AKYILMAZ, s. 113-114.

⁵⁵ BOZKURT Gülnihal, “İslam Hukukunda Zimmîlerin Hukuki Statüleri”, D.E.Ü.H.F.D., (Kudret Ayiter Armağanı), c. III, sy. 1-4, Ankara 1987, s. 117.

⁵⁶ BOZKURT, “Osmanlı Devleti ve Gayrimüslimler”, Osmanlı Tebaası ve Toplum Düzeni, s. 282; CİN-AKYILMAZ, s. 175.

⁵⁷ BOZKURT, Zimmîlerin Hukuki Statüleri, s. 117 vd.

hürriyetin hukuki belgelerle de garanti edilmesini sağlamıştır⁵⁸. Dolayısıyla tebaasına tanıdığı özgürlük Osmanlı'nın imparatorluk olmadığı yönündeki en güçlü delilidir⁵⁹. Şu halde İslami devletin temel özelliklerini bünyesinde taşıyan Osmanlı bir imparatorluk değil devlettir denilebilir.

2. Arşiv Belgelerinde Osmanlı

Arşiv belgeleri Osmanlı'nın kendisini devlet olarak tanımladığını açıkça ortaya koymaktadır:

Prusya ile ittifak taleplerini konu olan belgede Osmanlı kendini Devlet-i Aliyye olarak nitelendirmiştir⁶⁰.

Zind Kerimoğlu Mehmed Han'ın iltica ve kabul meselesinin görüşüldüğü toplantıda Osmanlı, “**Devlet-i Aliye**” olarak ifade edilmiştir⁶¹.

“İngiltere ve Fransalı arasında anlaşma imzalanıp bu anlaşmaya Osmanlı Devleti'nin de dahil olduğunu gösteren belgede de **Devlet-i Aliyye** denilmiştir⁶². 1218 tarihli belgede ise **Saltanat-ı seniyye**⁶³ tabiri kullanılmıştır.

“Rusya'nın Eflak ve Buğdan'ı istilasıyla meydana gelen savaş üzerine Rusya'nın sulh talebine Osmanlı Devleti, “sulh edileceğini müşir **Devlet-i Âliyye'den** cevabi tahrirati”⁶⁴ şeklinde cevap vermiştir.

1223⁶⁵ ve 1226 tarihli belgelerde yine **Devlet-i Aliye** tabiri kullanılmıştır⁶⁶.

⁵⁸ UZUNÇARŞILI İ.H, Osmanlı Tarihi, c. II, Ankara 1995, s. 7-8; AYDIN, s. 152.

⁵⁹ MAKSUDOĞLU Mehmet, “THE Ottoman Socio-Political Entitiy- Empire or Devlet”, Hamdard Islamicus, vol. XVIII, no. 2, s. 41 vd.

⁶⁰ “**Devlet-i Aliyye'nin** mükaleme memurları Prusya Devleti ile beraber harbetmek üzere Prusya ile ittifak akdini istedikleri Prusya Elçisi ise ittifak edilsin fakat beraber harb teklif olunmasın yalnız **Devlet-i Aliyye** düşmanlarıyla sulh istedikde sulh maddesini Prusya'ya tevdi eylesün...”, HAT, Dosya No:294, Gömlek No:17492, Tarih: 22/Ca/1203 (Hicrî).

⁶¹ İran'da hanlık iddiasıyla isyan eden Kaçar Mehmed Han'ın tasallutuna binaen, Zind Kerimoğlu Mehmed Han'ın iltica ve kabul meselesinin görüşüldüğü toplantıda Osmanlı, “**Devlet-i Aliye**” olarak ifade edilmiştir. HAT, Dosya No:274, Gömlek No:16137/A, Tarih: 14/S /1209 (Hicrî).

⁶² “İngiltere ve Fransalı arasında müsâleha imzalanıp **Devlet-i Aliyye** sulhunun de dahil olduğu haberinin Bec'den (Viyana'dan) alındığına, Fransalı'nın sulh müzakeresine niyet gösterdiğini Paris Sefiri Seyyid Ali Efendi'nin yazdığına...”, HAT, Dosya No:261, Gömlek No:15037, Tarih: 29/Z /1216 (Hicrî) .

⁶³ Avrupa'da müsalehanamenin istikrarı ve tahkimi, Fransalının matlubu olup, **Saltanat-ı seniyye** ile uhud ve şurutun kemaliyle teyidi ve arada ittihadın berkemal olduğu...”, HAT, Dosya No:263, Gömlek No:15181/A, Tarih: 29/Z /1218 (Hicrî) .

⁶⁴ “Rusya'nın birdenbire Eflak ve Buğdan'ı istilası ve umûr-ı dahiliyemize müdahalesi üzerine vukubulan muharebe üzerine, Bozcaada'ya gelen Rusya murahhasının irad-ı sulhe dair gönderdiği tahrirata, müdellel beyanâtı havi ve metalibimizi mübeyyin ve anın husulünde ancak sulh edileceğini müşir **Devlet-i Âliyye'den** yazılan cevabi tahrirati...”, HAT, Dosya No:263, Gömlek No:15189, Tarih: 29/Z /1222 (Hicrî).

⁶⁵ “Kırım'dan maada memalik-i İslamiyye'ye ve Rum memalikiine müdahale etmemek ve **Devlet-i Aliyye'ce** kabule şayan şeraiti müzakere ve Devlet-i Aliyye ile Rusya arasında sulhün akdi için Rusya murahhaslarının Paris'e geldiklerine ve şayet Rus sözünden nükul ve **Devlet-i Aliyye'ye** karşı cüret ederse muavenetleriyle def'inin kolay olduğuna dair hanan-ı İraniye'den Mehmed Şefik Han'ın Deraliyye Sefiri İran Askeri Han'a yazdığı Frarisi mektubun tercemesi...”, HAT, Dosya No:275, Gömlek No:16166, Tarih: 18/S /1223 (Hicrî).

1263 tarihli belgede Osmanlı Devleti⁶⁷ denilmiştir.

Yukarıdaki belgelerden ortaya çıkan en önemli sonuç Osmanlı'nın özellikle yabancı devletlerle girdiği ilişkilerde kendisini devlet olarak nitelemesidir. Yine belgelerden anlaşılan bir diğer önemli sonuç Osmanlı Devleti'nin o dönemde imparatorluk, cumhuriyet ve devlet kavramlarının farkında olmasıdır⁶⁸.

SONUÇ

Çalışmamızda İslam Osmanlı hukukunda devlet kavramı hakkında bilgiler verdik. Buna göre elde ettiğimiz önemli sonuçlar şunlardır.

1. İslam hukukunda devlet kavramı ayrıntılı olarak düzenlenmiş değildir. İslam hukuku devlet ve teşkilatı ile ilgili olarak yalnızca genel prensipleri ortaya koymuştur.

2. İslam devletinin unsurları hâkimiyet, ülke ve halktır. İslam devletinin özellikleri ise sınırlı iktidar, şura prensibine dayalı olarak yönetilmesi ve en önemlisi dini esaslara dayanmasıdır.

3. İslam düzeni bir imparatorluğu değil bir devlet düzenini öngörmektedir. Osmanlı da bu unsurları bünyesinde bulundurmuş bir devlettir.

4. Belgelerden de açıkça anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti çağında devlet, imparatorluk, cumhuriyet gibi kavramların bilincinde olmuş ve kendisini bir devlet olarak nitelemiştir. Kurduğu yönetim nizamıyla da bu anlayışı desteklemiştir.

5. Günümüzde imparatorluğun karma yapı, iktidar merkezinin ve sınırlarının olmaması unsurlarını, Osmanlı Devleti, tebaası olan milletleri güçlü iktidar merkezinde bütünleştirici yapısı ve bu tebaaya tanıdığı din ve vicdan hürriyetiyle ret etmiş durumdadır.

⁶⁶ “**Devlet-i Aliyye** ile İran arasında dostluğun berdevam olduğuna ve Danimarka maslahatgüzarının tavassütiyle Rusya sulhe ragıb ise de, her halde sulhde İran'ın idhalini talep ve Moskovlu'nun adem-i kabulünden harbe devam edileceğine ve İran'ın Moskovlu üzerine tahriri lazım geleceğine ve Fransa'nın da Leh hududlarına asker tahşidinden Rusya'nın aleyhinde olduğunun anlaşıldığına ve Sadrazam Yusuf Paşa'nın ordudan azliyle, yerine İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın vezaretle sadarete tayin ve Moskovlu ile harb tedarikatında bulunduğu ve padişahın Fatma Sultan ismiyle bir kızı dünyaya gelüp icra-yı şadumanı olduğuna dair İran'da bulunan **Devlet-i Aliyye** Sefiri Yasinci-zade Abdülvehhab Efendi'ye yazılan tahrirat müsveddesi...”, HAT, Dosya No:281,Gömlük No:16705, Tarih: 15/R /1226 (Hicrî).

⁶⁷ “Osmanlı Devleti ile İran Devleti arasında akd olunan sulh anlaşmasını tamamlamak üzere Mirza Ali Han'ın memur tayin edilmiş olduğu...”, HR.MKT., Dosya No:18, Gömlük No:41, Tarih: 25/B /1263 (Hicrî).

⁶⁸ “Venedik Cumhuriyeti'ne verilen ahidname ve sulh temessükü. Karlofça muahedesi esnasında Lehistan'a verilen ahid temessükü. Rusya'ya verilen sulh maddelerinin suretleri...” Y..EE., Dosya No:31, Gömlük No:29, Tarih: 24/B /1110 (Hicrî), Bu belgede Osmanlı Devleti, cumhuriyet kavramını kullanmıştır.